

Vilém

P R E Ā N

Vkradeném čase

Výběr ze studií, článků a úvah z let 1973 - 1993

PŘEDBĚŽNÁ DOKUMENTÁRNÍ ZPRÁVA O ČERNÉ KNIZE

První verzi tohoto textu V. Prečan připravil v únoru 1988 pro plánované cizojazyčné vydání Černé knihy, které se posléze nerealizovalo. Novou verzi pro československý reprint knihy autor dokončil 2. ledna 1990 a ihned ji odeslal faxem do Prahy. Oproti textu Zprávy v publikaci Sedm pražských dnů, 21.–27. srpen 1968. Dokumentace (Praha: Academia 1990, s. 387–406) zde vynecháváme (až na poslední odstavec) druhý oddíl „Česká historiografie v druhé polovině šedesátých let“, jehož podstatné myšlenky jsou obsaženy v příslušných pasážích článku Historiografie a moc v Československu 1948–1984, který je součástí knihy V kradeném čase. Poslední odstavec tohoto vynechaného oddílu (začíná slovy „vznik a zveřejnění dokumentace...“) je zde začleněn do úvodního oddílu Zprávy.

Na podzim 1968 vyšla v Československu nákladem tří tisíc výtisků pětisetstránková kniha s takřka stovkou ilustrací. Měla prozaický název: *Sedm pražských dnů, 21.–27. srpen 1968. Dokumentace*. Byla označena jako studijní materiál pro vnitřní potřebu a nebyla k dostání v žádném knihkupectví. Přesto se zpráva o její existenci záhy rozšířila po celé zemi a do poloviny prosince 1968 prošly informace o vydání *Sedmí pražských dnů* celým světovým tiskem s výjimkou Sovětského svazu a jeho tehdejších satelitů.

Černá obálka knihy a události, jež kniha dokumentovala, způsobily, že se pro ni – v rozporu s intencí jejích vydavatelů – velmi brzy ujal pojmenování *Černá kniha*. Pod tímto názvem – *Česká černá kniha* (*The Czech Black Book, Das tschechische Schwarzbuch*) – vyšla, opět bez přičinění vydavatelů, dvě z prvních cizojazyčných vydání; je známo, že překladových vydání bylo mnoho, a nikdo si dosud nedal práci, aby sestavil jejich bibliografii.

●sudy této knihy, přetištěné ze strojopisné předlohy bez další sazhy rovnou na nekvalitní hrubý papír, byly mimořádné. Je to snad jediná

knihy v novodobých československých dějinách. kvůli níž došlo k mezistátní diplomatické korespondenci: nejméně dvakrát se jí zabývalo předsednictvo československé vlády a několikrát o ní jednalo nejvyšší grémium vládnoucí Komunistické strany Československa. Kvůli ní obešli uniformovaní policisté několik málo měsíců po jejím vydání osm set československých institucí, jinž byla kniha zaslána, převážně archivů a knihoven, s příkazem, aby jí „zatkli“ a postarali se o splnění sovětského požadavku, aby byla kniha „stažena z oběhu“.

Třebaže šlo o legální publikaci vědeckého ústavu Československé akademie věd, stala se předmětem rozsáhlé vyšetřovací akce Generální prokuratury ČSSR a Správy vyšetřování Státní bezpečnosti v letech 1970–71; trestní stíhání bylo formálně zastaveno až v roce 1980. Vyšetřovací spis číslo ČVS-VS-11/110-70 má skoro pět set stran, nepočítáme-li dalších mnoho set stran takzvaných dokumentů: jen samotné výslechové protokoly dvou historiků obviněných z trestného činu pobuřování, posléze překvalifikovaného na podvracení republiky, zaplňují 180 stran strojopisu. V průběhu vyšetřování byly vyslechnuty tři desítky svědků; byli povoláni prodejní znalci, aby předložili o knize posudky, jež měly podepřít obvinění z inkriminovaných trestných činů; kromě toho byl do spisu založen takzvaný znalecký posudek Ústavu československých a světových dějin ČSAV.

Příběh této jedné knihy, pravděpodobně jediný v dějinách světového písemnictví moderní doby, je součástí dramatických dějů, jež otrásaly Československem v roce 1968 a pak ještě nějakou dobu poté. Na ještě víc: osudy této knihy a její peripetie těsně souvisejí s osudy a peripetie pokusu československého lidu získat pro svou zemi svobodu a suverenitu.

Vznik a zveřejnění dokumentace *Sedm pražských dnů, 21.–27. srpen 1968*, jakož i obhajoba práva a povinnosti historiků připravit a vydat tuto knihu, původně nesená celou historickou obcí i veřejností, byly konečnou výsledek tehdejšího vzepětí rodící se občanské společnosti, k níž se historická obec počítala. Postoj historiků byl součástí dobového étosu: nešlo o nové zpolitizování historie pod jinou firmou či v rámci jiného ideologického schématu, šlo o výraz občanského i profesionálního sebevědomí lidí, kteří pocítovali zodpovědnost za osud své země, za její budoucnost i za záchranu všeho, co patřilo k dědictví její minulosti, dávné i zcela nedávné, k čemuž se jako historikové cítili povoláni i povinováni.

Když jsem začal v únoru 1988 psát tuto dokumentární zprávu pro tehdy plánovaný a posléze nerealizovaný zahraniční reprint *Sedmí praž-*

ských dnů, ukládal jsem si v mnohém směru rezervu. V Československu byl u moci politický a policejní establishment, který svou legitimitu odvozoval od sovětské invaze jako „bratrské pomoci proti kontrarevoluci“. Byla to tematika citlivá politicky i policejně: mnozí herci našeho příběhu, který se udál v době před dvaceti lety, byli stále ještě postížitelní. Nemohl jsem tušit, zda si přeji být jmenováni či nikoli, a nemohl jsem se jich ptát, aniž bych je uváděl do rozpaků, a hlavně do nebezpečí spoluúčasti na nějakém novém trestném činu nebo je nějak jinak kompromitoval.

Proto jsem se tehdy rozhodl uvádět fakta jen o svém podílu na vzniku a vydání *Černé knihy*, a to podobně jako při někdejších policejních výsleších, kdy jsem při diktování svých výpovědí do policejního protokolu nešetřil pouze ty, kteří ve službách mechanismu čistek při svých svědeckých výpovědích vystupovali jako svědci obžaloby a chovali se jako udavači. Kladl jsem si rezervu také v případě těch, kteří neměli šťastný den v době, kdy byli vyslechnuti jako svědci, později však osvědčili statečnost tváří v tvář normalizačnímu režimu.

Necítím se ani v této chvíli, na konci roku 1989, když beru do ruky necelé dva roky starý koncept a narychlo ho rediguji do konečné podoby, zbaven povinnosti respektovat skutečnost, že se záležitost stále ještě dotýká žijících lidí. Termín pro přípravu *Černé knihy* k překvapivému novému vydání v Praze je však tak krátký, že nejsem s to ani nyní, ve svobodných poměrech, vyžádat si odsud ze zahraničí souhlas těch, jež bych rád v této dokumentární zprávě jmenoval. A stejně tak nemohu kromě někdejšího kolegy, blízkého přítele a „spolupachatele“ Milana Otáhalu konzultovat nikoho, jehož vzpomínky by doplnily mezeru v mé vlastní paměti. Ukázalo se dokonce, že není schůdné ani řešení, jež bych za normálních okolností považoval za jediné možné, že by totiž tato dokumentární zpráva byla napsána dvěma autory, mnou a kolegou Otáhalem. Proto se tedy v nadpisu tohoto textu hovoří o „předběžné“ zprávě. Snad později, dejme tomu za deset let, nebude nic z toho, co patří do této historie, už tak citlivé, jak je tomu ještě dnes; a delší čas umožní vyjasnit okolnosti některých detailů, jež prezentovány nyní, bez dalšího zkoumání, by mohly příběh zkreslit víc, než když je zcela pomínu.

Bezpochyby mnohé z toho, co jsem zažil před dvaceti či jedenadvaceti lety, mi v paměti vybledlo, leccos jsem asi zcela zapomněl. Jako historik si potvrzuji, že moje paměť by sama o sobě mohla po dvaceti letech vydat svědectví, jež by bylo pramenem pouze druhého či třetího řádu. Naštěstí jsem se při psaní této zprávy mohl opřít o mnoho docho-

vaných písemných pramenů: jde o materiál, který je uložen v archivu Čs. dokumentačního střediska nezávislé literatury v západoněmeckém Scheinfeldu nebo v mém archivu osobním.

Na prvním místě je to kopie souboru korespondence někdejšího Historického ústavu ČSAV (jeho ředitelství a různých složek v ústavu činných) vedené od září 1968 do konce roku 1969 v souvislosti se vznikem, distribucí a později pronásledováním knihy *Seam pražských dnů*; k tomu patří interní zprávy pro různé adresáty, zápisy o různých zasedáních a jednáních, jakož i mé tehdejší osobní záznamy jako jejich účastníka.

Měl jsem dále k dispozici celou složku svých poznámek, konceptů a rozvrhů práce na dokumentaci ze srpna a září 1968. Zachovala se také veškerá korespondence – možná stovky dopisů z celé republiky – týkající se distribuce knížky, žádostí o zaslání studijních výtisků apod., která obsahuje četná svědectví o tom, jak byla knížka ve veřejnosti přijímána.

V průběhu vyšetřování, jemuž jsem byl podroben, a zejména v srpnu 1971, kdy jsem dostal podle zákona do rukou – želbohu na omezenou dobu – celý spis, měl jsem možnost seznámit se s řadou dokladů, které jsem do té doby neznal, a udělat si z nich opisy či aspoň poznámky. Takto jsem opsal a propašoval z vyšetřovny v Ruzyni (později i do zahraničí) schéma celého vyšetřovacího a trestního spisu, text českého překladu sovětské protestní noty z prosince 1968, část korespondence prezidia ČSAV ve věci *Černé knihy*, výňatky z výslechových protokolů spoluobviněných a řady svědků. Zachoval jsem si také část svých vlastních poznámek psaných v průběhu celkem šestnácti výslechových sezení s mým vyšetřovatelem majorem Kudrnou (pokud se tak opravdu jmenoval), záznamy pro paměť napsané bezprostředně po skončení prvních dvou výslechů dne 20. a 21. dubna 1971 a úřední rozhodnutí, jež mi byla jako obviněnému z trestného činu doručena.

Historický ústav ČSAV v srpnu 1968

Také Historický ústav ČSAV, přední pražské badatelské pracoviště v oboru československých a světových dějin, se ve druhé polovině šedesátých let postupně vymaňoval z područí marxleninské ideologie a zapojoval se do procesu emancipace historické vědy, proměňující ji z nástroje sloužícího k legitimizaci komunistického režimu na disciplínu vůči němu nezávislou a kritickou. Ústav měl kolem stovky zaměstnanců, z toho více než padesát vědeckých a odborných pracovníků, v jeho čele byl

akademik Josef Macek a sídlil v budově někdejšího Lobkovického paláce v Jiřské ulici na Pražském hradě.

Hradní areál byl mraznými vojsky obsazen od první okupační noci a na pracovišti tedy nebylo možno se sejít. Byli jsme proto nejprve v telefonickém styku nebo jsme se scházeli v menších skupinách v bytech a tak jednali o tom, co dělat, jak reagovat na vpád, komu adresovat protesty, na které kolegy v zahraničí se obrátit s žádostí o solidaritu s Československem. Současně jsme byli v kontaktu s kolegy z jiných historických pracovišť, s přáteli z redakcí časopisů, s nimiž jsme spolupracovali, a podobně. Výsledkem takových rozhovorů a porad prvního dne bylo prohlášení Historického ústavu k situaci, které vysílal Čs. rozhlas pozdě večer 21. srpna.¹

Naše požadavky se kryly s těmi, jež byly v těch dnech společné prakticky všem. Dávali jsme své síly k dispozici jako historikové a publicisté i jako občané, kdekoli nás bylo zapotřebí. Hodnotili jsme jako nejcennější výsledek prvního dne okupace, „že se nezformovala ani kolaborantská vrstva, ani klika zrádců naší suverenity“. Prohlášení varovalo s poukazem na Mnichov 1938 před kapitulací a cenou, jež se za kapitulace platí, a končilo výzvou, která se potom v různých obměnách stala mottem dalších našich prohlášení, že totiž pro nás - pro svobodný lid - není života na kolenou.

Během dvou dnů se našlo náhradní sídlo pro zaměstnance ústavu, kteří byli v Praze a nebyli vázání povinnostmi jinde, jako například ředitel ústavu Macek, který se jako poslanec Národního shromáždění v budově parlamentu aktivně podílel na jeho práci od prvního dne. Od třetího dne okupace, jak jsme tehdy počítali čas, jsme se scházeli v místnostech pro dějiny přírodních věd v Mikovcově ulici číslo 5, malé uličce za Národním muzeem.

Tam jsme volně přicházeli, hodnotili situaci, zde se koncipovaly letáky a další prohlášení, odtud jsme byli v telefonickém styku s rozhlasem a redakcemi „svobodných“ novin, jak se jim tehdy říkalo, zde se diskutovalo o tom, jak mohou historici nejvhodněji přispět k celonárodní rezistenci; to byla naše burza informací. A tam začali pracovníci Historického ústavu vydávat letáky jménem „pražských historiků“, které pro nás tiskla jedna libeňská továrna, tuším na barviva.

V Mikovcově ulici také vzniklo 24. srpna 1968 několikastránkové zvláštní číslo *Československého časopisu historického*, do něhož napsali

¹ *Seven pražských dnů 21.-27. srpen 1968. Dokumentace*. Praha: Academia, 1990, s. 65 n.

svá stanoviska k situaci a svá tehdejší „vyznání víry“ šéfredaktor časopisu profesor František Graus a někteří další pracovníci ústavu (část z nich později – na začátku roku 1970 – svá prohlášení veřejně odvolala).

Stanovisko ústavu z 27. srpna, které bylo koncipováno večer po projevech prezidenta Svobody a generálního tajemníka KSČ Dubčeka, bylo sice při odeslání do rozhlasu schváleno jen menší skupinou pracovníků ústavu, avšak bylo autorizováno celoustavním shromážděním o den později a stalo se integrální součástí rezoluce tohoto shromáždění. Pravilo se v něm:

„Nejcennější výsledek jednotného celonárodního boje a obrany proti okupaci je skutečnost, že lid této země vzal svůj osud do svých rukou. Tento suverénní lid, odhodlaný bránit svou svobodu a nezávislost, musí mít možnost vyslovit se k jakékoli dohodě, jež rozhoduje o jeho osudu možná na celou generaci, a musí být respektován každým, kdo chce mít jeho důvěru. (...)“

Nejsme avanturisté, nechceme nesmyslné oběti. Avšak historická zkušenost dávná i ještě čerstvá jednoznačně říká: Každý ústupek v zásadních otázkách při jednání s mocí je krokem na šikmou plochu, krokem na cestu, jejíž konec nelze dohlédnout. To, co se dnes může zdát nevyhnutelným aktem reálné politiky, ukáže se zítra jako počátek kapitulace. (...)“

Není smíření s okupanty. Pro svobodný lid není života na kolenou.“

V rezoluci z celoustavního shromáždění 28. srpna se dále pravilo: „Nadále odmítáme nadiktované a pod neslychaným nátlakem přijaté podmínky, a zejména cynické fráze moskevského komuniké. (...) Tak jako v uplynulých sedmi dnech, kdy jsme stejně jako všechen lid rozhodovali o svém postupu a o své činnosti samostatně a podle podmínek, ve kterých jsme žili, chceme si i nadále zachovat vlastní samostatné myšlení a iniciativu.“²

František Graus – ředitel Macek byl opět v parlamentě – pronesl tehdy projev, z jehož dochovaného stručného záznamu citují: „Dobrovolně nesmíme ustupovat v ničem. Nejhorší by byly nálady, že se nedá nic dělat. Bylo by zpozdilé dělat si iluze. Naši zbraní však může být pasivní rezistence. Nikdy nesmíme uznat skutečnosti, s nimiž nesouhlasíme. Okupaci nemůžeme nikdy označovat jinak než jako okupaci. Nikdy nesmíme přistoupit na slovník a argumentaci okupantů.“

Je nutno vytvořit společnost slušných lidí. Zde je hlavní úkol vědeckých pracovníků a historiků. Mohou říkat spoustu věcí, aniž je převádějí do politického slovníku. Mohou nás umlčet, ale nikoho nelze

² Tamtéž, s. 328 n.

přinutit, aby mluvil tak, jak chtějí okupanti. Nejvyšší autoritou každého jednotlivce je jeho svědomí a nejdůležitější jeho oporou je kolektiv; každý je oporou kolektivu. Na všech společenskovedních pracovištích je nutno vytvořit takovou koalici slušných lidí, která nedovolí obětovat kohokoli ze slušných lidí a nedovolí jakoukoli kolaboraci. Musí to být jednolitý celek, který nepřipouští jakoukoli zradu."

Cítoval jsem tak obšírně proto, aby bylo zřejmé, v jakém ovzduší a citění se zrodilo rozhodnutí o tom, že nejadektivnějším příspěvkem historiků k národní věci v dané situaci bude vypracovat co nejrychleji zprávu o tom, co národ zažil a jak se zachoval, a přispět k tomu, aby pravda o týdně, kdy „lid vzal svůj osud do vlastních rukou“, nemohla být nikdy zcela zamlčena.

Jak Černá kniha vznikala

Myšlenka dokumentace se zrodila nepochybně už v Mikovcově ulici nad stohy materiálu, který se tam začal zcela spontánně shromažďovat přičiněním pracovníků ústavu. V poznámkách, které jsem psal v noci 24. srpna 1968 před dvoudenním zájezdem na Slovensko, je mezi vzkazy k práci na náhradním pracovišti Historického ústavu pro nejbližší den také bod „Praha v boji proti okupaci“. To byl jeden z prvních pracovních názvů zamýšlené dokumentace. Ve svých poznámkách z pozdější doby jsem našel argumentaci ve prospěch titulu „Sedm pražských dnů“, který byl tematicky širší a umožňoval bez dalšího vysvětlení zahrnout i materiály pocházející z aktivity okupantů. Jisté je, že rozhodnutí připravit dokumentaci k vydání bylo prezentováno na prvním celoustavním shromáždění, konaném znovu v budově na Pražském hradě 28. srpna 1968, už jako hotová věc. V tomto smyslu pak byla záležitost podrobně prodiskutována před koncem srpna u ředitele ústavu Macka s vedoucím oddělení nejnovějších dějin Otáhalem a se mnou, vědeckým pracovníkem téhož oddělení.

Tvůrčí záměr, s nímž práce začínala a který pak byl stručně vyložen v úvodu k dokumentaci, lze shrnout takto:

- a) dokumentovat dění v hlavním městě Československa během prvních sedmi dnů obsazení cizími vojsky, tj. do večera 27. srpna, do chvíle, kdy veřejnost měla možnost obeznámit se s obsahem takzvaného moskevského komuniké (nikoli moskevského protokolu);
- b) dokumentovat všechny sféry života s těžištěm na politickou oblast a přinést doklady o typických politických reakcích pro různé vrstvy obyvatelstva, pro různá pracovní a životní prostředí;

- c) dokumentovat smýšlení lidí, jak se zrcadlilo v politické publicistice i v ulicích města;
- d) dokumentovat dramatické okamžiky i všední život: vzít v úvahu i ty dějové faktory, které zasahovaly do života v hlavním městě prostřednictvím rozhlasu;
- f) psané texty měl doplňovat fotografický materiál; šlo o to ukázat tváře osobností obou táborů – představitelů rezistence i prosovětských kolaborantů, dále typické záběry z pražských ulic – cizí vojska i jejich protivníky, mladé lidi nesoucí československou vlajku zbrocenou krví usmrceného kamaráda, fronty před potravinovými obchody, plakáty.
- Časovému rámci knihy bylo ovšem nutno učinit jisté koncese, například tím, že byly zařazeny rozhlasové projevy předsedy vlády Černíka a předsedy parlamentu Smrkovského, i když byly proneseny až 28., respektive 29. srpna; podobně se výbor z prvních ohlasů na moskevské komuniké a na projevy čtyř státníků po návratu z Moskvy neomezoval datem 27. srpna.

Mezení na Prahu bylo dáno povahou shromážděného materiálu, který byl příliš fragmentární, než aby mohl poskytovat obraz o celé republice, a současně vědomím velikosti úkolu, který na tomto poli zbýval. Úvod ke knize proto obsahoval výzvu pro historiky, archiváře, instituce a občany v celé republice k soustředěnému shírání pramenového materiálu a k podobným edičním podnikům na různé úrovni regionální a tematické, jež měly ve svém souhrnu vytvořit podmínky pro práci na pozdější celostátní dokumentaci *Sedm československých dnů*.

Neměli jsme v úmyslu konspirovat, třebaže při zahájení práce – jak zjišťuji ze svých tehdejších poznámek – nebylo jasné, jak se poměry budou vyvíjet a kdo bude moci být uveden jako editor a vydavatel. Situace v Historickém ústavu, v Akademii věd a koneckonců ve státě ovšem umožnila, že příprava dokumentace se stala ve všech ohledech normálním pracovním úkolem ústavu, jenž vystupoval při vydání knihy vůči veřejnosti jako badatelské středisko pečující o shromáždění všech dostupných pramenů. Vydavatelsky pak šlo o účelový tisk ČSAV, financovaný Akademií a zadáný v tiskárně jako běžná tiskárenská objednávka.

Budiž řečeno, že původní záměr byl širší, než kolik se podařilo uskutečnit. V rozvrhu obsahu dokumentace, který jsem sepsal, nacházím takové body jako: statistiky, mapa obsazení, mapa srážek a střelby, charakteristika jednotlivých dnů, fáze života města, vývoj forem rezistence, vývoj styků obyvatelstva s okupanty.

Měli jsme v úmyslu zjistit a ověřit přesné údaje nebo data o takovýchto událostech: které a jak početné vojenské jednotky překročily

hranice a kdy došly do Prahy, do Brna, do Bratislavy; kdy byly obsazeny nebo obklíčeny budovy jako letiště, sekretariát ÚV KSČ, předsednictvo vlády, Hrad, parlament, rozhlas; kdy a kde se střelelo v ulicích, jak pracovala Sověty řízená „československá“ rozhlasová stanice Vltava; kdy byli odvléčeni a kde byli internováni vedoucí představitelé státu a komunistické strany; jak probíhalo jednání o kolaborantskou vládu; jaké byly osudy československých občanů v pěti státech, jejichž vojska se podílela na invazi; jak zasedala a jakou činnost vyvíjela vláda pod vedením ministryně Machačové. Měli jsme v úmyslu obstarat údaje o průběhu jednání v Moskvě, o jeho fázích a účastnících – a ještě mnohé jiné.

Naše záměry byly limitovány časem, který jsme měli k dispozici, a nejistotou, jak se bude situace vyvíjet. Spěchali jsme, za každou cenu jsme chtěli být hotovi co nejdříve. Hnala nás obava, že by za několik dnů či za týden mohlo být už definitivně pozdě, že se může stát něco, co by znemožnilo vydání publikace v zamýšlené podobě.

Musela se vykonat spousta práce. Mnoho novin a letáků bylo sebráno spontánně už v průběhu práce v Mikovcově ulici. V posledních třech čtyřech srpnových dnech bylo možno ještě pořídit zajímavé fotografické snímky v pražských ulicích (týkalo se to hlavně nápisů a plakátů). Ale to bylo jen torzo materiálu, který byl zapotřebí, aby se dala pořídit systematicky uspořádaná dokumentace jako základ příští edice pramenů.

Materiál, o který šlo, nebyl soustředěn na jednom místě. Bylo nutné začít jej systematicky sbírat, a přitom nejit s bubncem na zajíce – sovětská zpravodajská služba mohla mít své lidi všude. Bylo třeba obejít instituce a získat materiál od nich, využít všech osobních vztahů a kontaktů s pracovníky v centrálních úřadech a zjistit, kde kdo co má, aby se mohl materiál alespoň vypůjčit k odfotografování nebo k přepsání. V té době nebyly k dispozici kopírovací přístroje, fotografovalo se pouze tradičním způsobem: pracovníci fotooddělení ústavu dělali doslova zázraky.

Díky rozsáhlým stykům, jež se neformálně vytvořily v průběhu „sedmi dnů“, se nám dostal do rukou tiskový materiál shromážděný ministerstvem zahraničí i dokumentace, kterou připravilo Národní shromáždění a prezidium ČSAV. Dověděli jsme se, že v pražském Informačním ústředí Organizace spojených národů lze získat materiál ze zasedání Rady bezpečnosti. Využili jsme kontaktů s filmaři na Barrandově, abychom obohatili soubor ilustrací knihy o snímky z filmových záznamů, které natočili. Podobně jsme doslova zakopli o soukromé pořizené magnetofonové záznamy snad celého vysílání takzvaného svobodného čes-

koslovenského rozhlasu, jak bylo slyšitelné v Praze. Nebylo lehké přesvědčit jejich majitele Aloise Svobodu (tehdy šéfredaktora časopisu *Politika*), třebaže to byl blízký přítel, aby nám pásky zapůjčil, ale zpracovat je bylo daleko těžší. Nicméně právě přepis těchto záznamů poskytl nejcennější materiál při sestavování chronologicky uspořádané kostry celé dokumentace.

Šli jsme pramenům a svědectvím vstříc: sám jsem navštívil některá místa, kde jsme doufali nalézt údaje pro doplnění chybějících kamínek v mozaice dějů, ověřit u přímých účastníků té či oné události zprávy, jež slce prošly tiskem, ale mohly se zakládat jen na pověstech a dohadech. Některé důležité písemnosti nás vyhledaly samy – například svědecké vyprávění o noci z 20. na 21. srpna v centrále Státní bezpečnosti v Praze. Ani v tomto případě jsme nepřijali materiál nekriticky: obrátil jsem se na člověka, o němž jsem věděl, že má možnost ověřit důvěryhodnost tohoto svědectví. Trvalo to několik týdnů, než jsem tento materiál dostal zredigovaný a opravený nazpět; byl jedním z posledních, který se zařazoval do dokumentace – až 3. října 1968.

Podobných písemností jsme však získali poměrně málo a vlastní spisový materiál centrálních úřadů jsme neměli k dispozici žádný. Nejenže na to nebyl čas, tehdejší mimořádné podmínky ani neumožňovaly takový materiál si opatřit: příliš daleko jsme se odvažovat nemohli, abychom se neocitli v pasti byrokratické schvalovací mašinerie. Byli jsme tedy převážně odkázáni na materiál, který tak či onak „ležel na ulici“, přesněji: byl nějakým způsobem v průběhu oněch sedmi dnů zveřejněn. Jak už bylo řečeno: neznali jsme například „moskevský protokol“, protože ten byl – a zůstal – tajný; o něm jsme dokonce ani moc nevěděli. (V knize je závažná tisková chyba. Epilog je označen jako reakce na „moskevský protokol“, správně má být uvedeno „komuniké z takzvaného jednání v Moskvě“.)

Sestavovatelé dokumentace měli tedy k dispozici prameny tohoto druhu:

- a) Nejdůležitějším zdrojem informací pro knihu byl tisk, především takzvaný svobodný tisk – nouzová „svobodná“ vydání novin a časopisů vycházejících v Praze, včetně novin, které vydávaly velké pražské průmyslové závody. Doplnkem a protiváhou domácího „svobodného“ tisku byl oficiální tisk sovětský;
- b) soubor letáků vydávaných „svobodnými“ organizacemi a institucemi, osazenstvy závodů, úřadů apod.; stejně jako v případě tisku byly shromážděny letáky, jež na území Prahy rozšiřovala cizí vojska;

- b) soukromě pořízené magnetofonové záznamy vysílání „svobodného“ rozhlasu;
- c) materiál z centrálních institucí vydaný tiskem nebo jako rozmnožený strojepis (např. Národní shromáždění, ČSAV); dokumentace z Rady bezpečnosti jako oficiální tisk OSN, získaná v příslušné informační kanceláři v Praze;
- d) osobní svědectví psaná nebo ústní, jež se podařilo shromáždit do 20. září;
- e) fotografický a filmový materiál vlastní, z Barrandova a od soukromých osob;
- f) plakáty, pouliční nápisy, říkanky a průpovídky, karikatury.

Vydání a distribuce knihy. Její další osudy do dubna 1969

Na přípravě rukopisu dokumentace pracovalo celkem 15 zaměstnanců ústavu (včetně písařek a technického personálu), někdo udělal víc, někdo méně: málokdo se mohl věnovat výhradně jen tomuto úkolu, protože ostatní práce ústavu se nezastavila a politicky vzbouřená doba vtahovala svými požadavky na čas do víru aktivity doslova každého. Definitivní redakci jsme dělali s kolegou Otáhalem v prvním týdnu října; rukopis daleko přesáhl původní úvahy o brožuru v rozsahu 50–150 stran. Pak už se přepisoval na takzvané kovolisty a šel do tiskárny. Také náklad, o němž se rozhodlo v říjnu, byl daleko vyšší, než předpokládaly původní úvahy z konce srpna.

Na titulní straně je dokumentace datována „září 1968“, což byla pravda jen poloviční. Kniha byla jako rukopis zpracována, jak už řečeno, do začátku října, vytištěna však byla až v listopadu. Nevím přesně, v který den byl doručen do ústavu celý její náklad, ale k hromadné distribuci nedošlo před 20. listopadem. Původní dopis přiložený k výtiskům rozeslaným poštou byl datován 25. listopadu; dopisy příjemců potvrzující zásilku nesou datum 27. listopadu a pozdější. Přesto se i v úřední korespondenci ústavu jako doba vytištění knihy uvádělo září 1968. Důvodů pro tuto kamufláž bylo více a snad budou jednou detailně rekonstruovány.

Náklad knihy, který se vykazoval počtem 2900 výtisků (jen o deset méně, než kolik jich skutečně bylo), byl distribuován podle přísného klíče dohodnutého ve výboru tehdejší závodní organizace KSČ se zastupcem ředitele ústavu. Seznamy, jež se úředně vedly, evidovaly však pouze počet adresátů, většinou státních, podnikových, závodních a ji-

ných archivů, ústředních státních a politických institucí, spisovatelských, novinářských a jiných organizací (měly přece také své archivy!), nikoli však počet výtisků, které byly na určitou adresu doručeny nebo předány. Bylo tedy 800 adresátů, mezi něž se rozdělilo 2900 výtisků. Pro Slovensko bylo rezervováno 500 kusů knihy; odvezlo je do Bratislavy nákladní auto jednoho velkého závodu a uloženy byly ve zbrojnici tamějších Lidových milicí, než mohly být v prosinci 1968 distribuovány.

●kolo 5. prosince 1968 jsme s kolegou Otáhalem sepsali interní zprávu pro ředitele ústavu Macka, který se v těch dnech vracel ze zahraničí. Zaznamenali jsme v ní toto: „Kniha se setkala s velkým kladným ohlasem a není nadsázkou říci, že Historický ústav se stal nejznámější a vysoce oceňovanou institucí Akademie. Dostali jsme mnoho děkovných dopisů (mnohé z nich jsou velmi dojemné), mnoho lidí telefonovalo. Z jedné továrny v severních Čechách, kde to dostali pro závodní archiv, nám dokonce volali, že vstoupí do stávky, kdybychom měli nějaké potíže.

Negativní ohlas z politických míst je daleko menší, než se dalo předpokládat. Věci se zabývalo velmi zběžně také předsednictvo ÚV KSČ na začátku minulého týdne (zřejmě kol 25.–26. listopadu). Přednesl ji Jakeš, který byl ovšem špatně informován a domníval se, že obsahuje materiály rehabilitační komise. V té době už měl knihu Dubček, Černík (kabinet předsedy vlády požádal dodatečně dopisem o 3 výtisky mimo ty, které dostal Černíkův sekretariát pro archiv předsednictva vlády a k informaci předsedy) a snad také prezident Svoboda.

V úterý 3. 12. 1968 jsme byli ústředním výborem požádáni o informaci o této dokumentaci a jejím účelu. Domníváme se však, že jakýkoli postih by vyvolal obrovský odpor vědecké a kulturní veřejnosti. (V této souvislosti upozorňujeme, že sobotní celoakademická stranická konference doporučila prezidiu připravit druhé vydání knížky.)

Otázkou distribuce se zabýval stranický výbor spolu s Pavlem ●livou. Určila se dosti přesná kritéria a v podstatě se podařilo je udržet. Bylo to ovšem nesmírně obtížné. Do ústavu táhla „procesí“ s písemnými žádostmi a telefonní provoz ústavu se v posledních dvou třech týdnech ztrojnásobil... Z celkového počtu 2910 výtisků, které jsme dostali z tiskárny, zbývá k dnešnímu dni nerozděleno asi 500 výtisků...

Je to někdy těžké být tvrdý a neposlat výtisk. Tak jsme např. od jedné pani odkudsi ze Sázavy dostali dopis s padesátikorunou, prosí o výtisk na dobírku a děkuje nám za to, že jsme nenechali hanobit národ. Soukromé dopisy se množí zejména po zprávách zahraničního rozhlasu; vídeňskou zprávu přetiskla navíc v pátek 28. listopadu Lido-

vá demokracie. V poslední době se také množí volání některých institucí po dalším vydání, někdy nabízejí finanční příspěvek...”

Korespondence okolo knihy přibývalo, také proto, že se dospělo k závěru, že je nutno chránit autorská práva ústavu a zajistit, aby bez souhlasu Akademie nevyšly překlady (jednoznačně bylo dohodnuto, že takový souhlas dán nebude). Ústav reagoval také řadou dementí na různé zprávy a dohady tisku. Považovali jsme nakonec s kolegou Otáhallem za nejdůstojnější reagovat na všechny dotazy v interview, které jsme poskytli časopisu *Reportér*; bylo otištěno v čísle z 23. ledna 1969. Vzniklo okolo toho dost diskusí, zda byl tento krok vhodný a taktický. Zdálo se nám důležité informovat širší veřejnost o tom, co obsahuje a jak vznikla kniha, o které se tolik mluví a kterou si nelze koupit, a považovali jsme za čestné přihlásit se k ní i jmenovitě, jestliže jsme převzali zodpovědnost za její definitivní redakci. Nebylo přitom důvodu chlubit se. Tehdy se už vědělo o negativní sovětské reakci, začínalo být jasné, že se za knížku bude platit, a hledaly se spíše argumenty na obranu proti útoku, k němuž se schylovalo. Závěr rozhovoru ocituji i s pasáží, kterou cítím po letech jako příliš obranářskou:

„Domníváme se, že historik musí jít svou cestou a plnit společenské poslání své profese za každé situace a nesmí jít cestou kompromisů, které jsou v politice nezbytné. Nesledovali jsme v žádném případě nějaké politické cíle, byli jsme si vědomi současné reality, a proto jsme tento materiál vydali jen jako studijní a pro vnitřní potřebu. Naše tvrzení dokazuje i fakt, že v knize není ani slovo našeho komentáře, registrujeme události formou kroniky a uveřejňujeme k nim příslušné články z novin, popř. letáky či jiné materiály. Uveřejnění těchto materiálů není tedy vyjádřením našeho stanoviska, ale tyto články byly součástí skutečnosti, kterou obrážely – a vzhledem k zásadám vědecké práce je nutno uveřejnit celý dokument bez úprav.“

O tom, že Leonid Brežněv *Černou knihou* rozčileně bušil do stolu při jednání s československou delegací v Kyjevě 7.–8. prosince 1968 jako důkazem o tom, že normalizace nijak nepokročila, jsme zaslechli povídat ještě před Vánocemi. O sovětské protestní notě z 27. prosince 1968 vešlo ve známost něco málo až v lednu. Celou jsem ji četl až v srpnu 1971 při „seznamování s výsledky vyšetřování“ v centrále Státní bezpečnosti v Ruzyni. Ve vyšetřovacím spise byla založena v českém znění, jež ocituji doslova bez jakýchkoli oprav:

„Vláda Svazu sovětských socialistických republik upozorňuje československou vládu na to, že v Československu byl vydán a je rozšiřován sborník 'Sedm pražských dnů, 21. – 27. srpen 1968. Dokumentace'.

V uvedeném sborníku, pojmenovaném 'Černá kniha', byly shromážděny protisovětské výplody, které se v Československu objevily po 21. srpnu t.r., texty letáků, plakátů, hesel, novinových článků, anonymních výroků, rozhlasových a televizních vystoupení aj. Sestavovatelé sborníku se pod rouškou objektivního výkladu faktů a výpovědí očitých svědků a tendenčním výběrem různých materiálů snaží překroutit politiku Sovětského svazu vůči bratrskému Československu, zasít nesvár mezi sovětský a československý lid.

V materiálech 'Černé knihy' se nevázanou formou, nezdělanou za použití neslušných výrazů, znevažuje zahraniční i vnitřní politika Sovětského svazu. Dochází to tak daleko, že je SSSR srovnáván s imperialistickými státy, nazýván 'četníkem Evropy'. Používajíce stereotypních výmyslů antikomunistické propagandy, pokoušejí se sestavovatelé sborníku připisovat Sovětskému svazu 'nelidskost', 'diktát', 'barbarství', 'zvířecnost', 'provádění politiky masového ničení československých občanů'. Stránky sborníku jsou plny pomluv o sovětských ozbrojených silách. Nepřátelsky jsou vypodobňovány sovětské oficiální osobnosti.

V 'Černé knize' jsou shromažďovány materiály, které mají naladit československou veřejnost proti moskevskému protokolu. Ve sborníku je obsažena přímá výzva k obyvatelstvu, aby nikdy nesouhlasilo s moskevským protokolem, ačkoli jsou na něm, jak známo, podepsáni vedoucí činitelé KSČ a ČSSR. Je jasné, že to vše může jen ztížit úsilí o realizaci dohody dosažené v Moskvě a normalizaci situace v Československu i sovětsko-československých vztahů na základě této dohody.

Výzva, s níž se iniciátoři vydání sborníku obracejí k 'celé republice', aby byly shromažďovány podobné dokumenty a publikace, nemůže být chápána jinak než jako snaha pod záminkou zájmu historie podpořit a pokračovat v protisovětské, nacionalistické kampani. Hrubé zfalšování skutečnosti, které sborník obsahuje, nemůže mít nic společného s historickou vědou.

Zaslouží si pozornosti, že do materiálu sborníku je propašována myšlenka o nutnosti změny zahraničněpolitické koncepce Československa a přechodu od spolupráce se socialistickými zeměmi k politice neutrality Československa.

Je známo, že sborník je rozšiřován jak v institucích ideologického a politického profilu, tak i v závodech v Praze, Bratislavě, Brně a jiných městech. Kromě toho byl sborník rozšířen i mimo Československo. Nepřátelé socialismu využívají již dnes 'Černou knihu' aktivně k podvrtné činnosti proti socialistickým zemím. Její materiály slouží pro zlostné insinuace takových rozhlasových stanic jako 'Svobodná

Evropa', 'Německá vlna', 'Hlas Ameriky' aj. Podle zpráv buržoazního tisku byl sborník přijat do arzenálů protikomunistických center v západním Německu, Francii, Itálii a Rakousku.

V Sovětském svazu si povšimli té skutečnosti, že přípravu a vydání sborníku provedl Historický ústav Československé akademie věd a organizátorem a hlavním sestavovatelem 'Černé knihy' se stal ředitel ústavu a člen ÚV KSČ Macek. Tato okolnost vede k závěru, že se protisovětské kampaně, která dosud v Československu pokračuje, zúčastňují československé oficiální instituce a lidé, kteří zaujímají vlivné postavení v soustavě utváření veřejného mínění, a že rozšiřovatelé protisovětské slátaniny mají k dispozici široké možnosti a prostředky pro svou špinavou práci.

Vydání sborníku 'Sedm pražských dnů' spolu s pokračujícím zveřejňováním v tisku protisovětských materiálů svědčí o tom, že pravice protisocialistické živly se nesetkávají s odporem a pokračují ve své podvrtně činnosti, snaží se zostřít situaci, zmařit úsilí o normalizaci situace v ČSSR, o zlepšení sovětsko-československých vztahů. Vydání sborníku je v zřejmém rozporu s ustanovením moskevských dokumentů z 23.-26. srpna, a také komuniké o jednání v Moskvě z 3.-4. října, podle nichž se československá strana zavázala učinit nezbytná opatření k zastavení protisocialistických, protisovětských vystoupení v zemi. Takové akce se nikterak neshodují ani s usnesením listopadového pléna ÚV KSČ, směřujícím k upevnění a rozvíjení přátelské spolupráce mezi Československem a Sovětským svazem.

Během sovětsko-československých jednání, která probíhala v Kyjevě ve dnech 7.-8. prosince, vyslovila sovětská strana svůj názor na vydání 'Černé knihy'. V Sovětském svazu se očekávalo, že budou učiněna příslušná opatření, která by potvrdila dobrou vůli československé strany vůči Sovětskému svazu. Jsme však nuceni konstatovat, že československá strana neučinila patřičné závěry z těchto oprávněných připomínek, které byly v souvislosti s tím vyřčeny při setkání v Kyjevě.

Sovětská vláda hodnotí vydání sborníku 'Sedm pražských dnů' a jeho rozšiřování v Československu jako akt hrubého porušení moskevských dohod, jako pomluvu politiky Sovětského svazu a urážku sovětského lidu. V souvislosti s tím vyslovuje vládě ČSSR svůj protest.

Sovětská strana očekává, že příslušné orgány ČSSR učiní okamžitá opatření k zastavení rozšiřování uvedeného sborníku, jeho stažení z oběhu a povolají k zodpovědnosti osoby, které se podílely na jeho vydání. Doufá, že československá strana zaujme zásadní stanovisko k uvedené publikaci a seznámí s ním československou veřejnost.

Sovětská vláda vyslovuje přesvědčení, že v souladu s úsilím o upevnění sovětsko-československých vztahů najde československá vláda možnost, jak ochránit naše přátelství před akcemi nepřátelských protisocialistických sil."

* * *

Sovětský zájem o knihu povzbudil aktivitu různých složek ministerstva vnitra, což se projevilo v několika agresivních dopisech, jež do ústavu nebo na prezidium ČSAV došly koncem ledna 1969. Ústav reagoval žádostí generální prokuratury o expertizu v tom smyslu, že vydání knihy bylo zcela zákonné, a dalšími kroky na obranu legality svého postupu. Kromě toho připravoval dopis upozorňující na nebezpečí omezování svobody vědecké práce všechna pracoviště, jimž byla kniha zaslána.

20. února 1969 se knihou zabývalo předsednictvo vlády; jednotlivé body vládního usnesení lze rekonstruovat z korespondence složek ČSAV jen částečně: měla být zastavena další distribuce knihy a Historickému ústavu se přikazovalo, aby požádal všechny adresáty o vrácení publikace. Historický ústav se formálně podřídil, dopisy byly odeslány, ale jinak hájil právo jednat podle zásad profesionální etiky. Ústavní rada Historického ústavu se 17. března 1969 usnesla sdělit prezidiu ČSAV, že ústav nepovažuje předsednictvo vlády za ústavní orgán, se kterým by se mělo jednat o těchto záležitostech.

Předseda Akademie profesor Šorm podal 14. dubna předsedovi vlády Černíkovi písemnou zprávu, v níž uzavíral, že „způsob i rozsah vydání a rozšiřování publikace je plně v souladu s oprávněními, která má Historický ústav“ a že „vydání a rozšiřování studijního materiálu 'Sedm pražských dnů' nezakládá žádné důvody pro disciplinární postih pracovníků Historického ústavu ČSAV, kteří za ně odpovídají“. A 15. dubna 1969 se Kolegium historie ČSAV usneslo udělit výroční odměnu kolegia patnáctičlennému kolektivu pracovníků Historického ústavu, kteří se podíleli na přípravě *Sedmi pražských dnů*.

Doba frontálního útoku

Kolektiv se sice vzápětí odměny zřekl s tím, že práci na publikaci považoval za svou profesionální a občanskou povinnost, zpráva o aktu významání skupiny těch, kdo na knize pracovali, se však stala pro Gustáva Husáka záminkou k útoku na publikaci v prvním jeho projevu po zvolení do čela KSČ v dubnu 1969.

Historický ústav tehdy ještě zaujal jednoznačné stanovisko. Přípis z 5. května 1969, adresovaný Husákovi, nesl razítka a podpisy všech

ústavních činitelů a složek, od ředitele Josefa Macka přes stranickou a odborářskou organizaci až po „výbor Národní fronty“, pozůstatek jakési bratrské jednoty z Mikovcovy ulice. Tlumobil jednomyslné stanovisko ústavního shromáždění z 28. a 29. dubna, v němž se odmítalo označení dokumentace – „tohoto edičního činu“, jak se pravilo v přípisu – za protisovětské nebo protisocialistické a obhajovala se legalita i oprávněnost vydání knihy. Historický ústav nezůstal sám: postavil se za něj Společný výbor závodních organizací KSČ pracovišť ČSAV a další složky ČSAV.

Nicméně normalizátoři už byli v ofenzivě. *Rudé právo* otisklo 15. května 1969 prohlášení výboru Klubu přátel sovětské vědy a kultury a přípravného výboru Levé fronty s útokem na Historický ústav a *Sešm prazských dnů*. Vedle toho začaly privátní útoky a vyhrožování, především formou anonymních telefonátů, jež měly zastrašit ty, které si Státní bezpečnost a další aktéři v pozadí vytipovali za terč odvety.

Po dovolených a po velkolepých manévrech proti „antisocialistickým silám“ při prvním výročí srpnové invaze, poté když v aparátu komunistické strany získaly převahu síly rozhodnuté znovunastolit poměry před rokem 1968, začala se drobit jednota „slušných lidí“ v ústavu, kterou František Graus rok předtím označil za podmínku *sine qua non*. Zatím to byla jen trhlina nepatrná. šlo jen o jednoho dva lidi.³ Avšak poté když se stal úřadujícím místopředsedou ČSAV akademik Kožešník, když byla přijata mimořádná zákonná opatření suspendující dosavadní práva zaměstnanců ve vědě a na vysokých školách, přibližovala se doba, kdy začali jedni uvažovat o tom, jak využít nové konjunktury, a druzí o tom, jak v situaci blížícího se pogromu zachránit svůj pracovní stůl nebo údajně „ústav pro vědu“, třeba i za jakoukoli cenu.

Nad Historickým ústavem se zatahovaly mraky nejčernější. Akademik Macek tehdy učinil vše, co bylo v jeho silách, aby úder od ústavu odvrátil. Ve zprávě hlavního normalizátora ČSAV Kožešníka předsedovi vlády Černíkovi, datované 17. listopadu 1969, se uvádělo, že „akademik Josef Macek... převzal plnou politickou i odbornou odpovědnost za negativní politické důsledky vydání a rozšiřování publikace [a že] přednesl v závěru projednávání věci na zasedání prezidia ČSAV 5.11. 1969 v této souvislosti žádost, aby nebyl potvrzován pro další výkon funkce člena prezidia ČSAV... jakož i své rozhodnutí rezignovat na funkci ředitele“.

Kožešník ve zprávě sděloval, že prezidiu ČSAV se nejvíe dostatečně opodstatněný právní postih autorů publikace a že prezidium i přítom-

³ Jedním z nich byl Jaroslav Purš. (Pozn. autora z prosince 1993.)

ný představitel ÚV KSČ Jaroslav Obzina (pozdější ministr vnitra) považují realizaci návrhů akademika Macka za uzavření řešené otázky. Avšak s jednou výhradou: „To ovšem nevylučuje možnost vyvození dalších závěrů vůči jednotlivým osobám, jejichž nesprávný postup v této věci byl dodatečně zjištěn a doložen.“

Kola normalizace se roztáčela stále rychleji a Historický ústav byl první na řadě; i jeho jméno muselo zmizet. V rámci „reorganizace“ započaté 1. března 1970 byl přejmenován a dostal nového ředitele. A v dubnu 1970, rok od Husákova projevu, bylo zrušeno oddělení nejnovějších československých a světových dějin, do 1. března 1970 vedené doktorem Milanem Otábalem, které bylo potrestáno první jako viditelný viník za *Černou knihu*. Tím se ovšem existenční perzekuce v reorganizovaném ústavu nezastavila a postupně postihla mnoho dalších vědeckých a odborných pracovníků.

Tehdy však už nebylo žádných fór, na nichž by bylo možno hájit práva a povinnosti historiků, tisk a ostatní média byla znormalizována. Nebylo odvolání, nebylo nikoho, kdo by se historiků zastal, uprostřed čistek probíhajících po celé zemi bylo jisté jen to, že za troufalost, s níž vztáhli ruku po svobodě a jednali podle svého svědomí, se bude platit daň. Kostky byly vrženy a karty rozdány, byla uvolněna cesta k zúčtování. Po politicko-administrativním rozhodování vedoucím k postihu existenčnímu byl už jen krůček k perzekuci policejně trestní. Brzy mělo dojít i na ni.

Trestní stíhání

První písemností ve vyšetřovacím spisu ČVS-VS-11/110-70 je majorem Nogou podepsané usnesení z 20. července 1970 o zahájení trestního stíhání „bez udání pachatele – a to za trestný čin podle par. 104 trestního zákona, který se vztahoval na údajně hanobení státu světové socialistické soustavy a jeho představitele; nejvyšší trestní sazba podle tohoto paragrafu byla dvě léta odnětí svobody.“

Poté je zařazen záznam z následujícího dne – 21. července 1970, v němž se pravilo: „Na základě rozhodnutí vedení ministerstva vnitra a vyššího stranického orgánu bylo vyšetřování v trestní věci vydání publikace *‘Sedm pražských dnů’*, tzv. *Černá kniha*, kterou v srpnu až září 1968 sestavil kolektiv bývalého HÚ ČSAV v Praze, z důvodů možného vyvolání emocionálních nálad proti KSČ a SSSR přerušeno na neurčitou dobu.“

Následující list spisu obsahuje přepis vyšetřovatele Nogy z 20. září 1970 Generální prokuratuře, v němž se oznamovalo, že byla v trestní věc vyšetřena řada svědků. Ani slovo o tom, že bylo vyšetřování přerušeno anebo že by bylo obnoveno. Při studiu spisů jsem stál častěji před podobnými hádankami. Údaje byly pozoruhodně kusé, do spisu bylo zřejmě zakládáno především to, co mělo dokumentovat korektnost vyšetřování.

První svědek byl vyslechnut 21. července 1970, a byla to výpověď klíčová z hlediska kvalifikace „nepřátelských úmyslů“ budoucích jmenovitě obviněných.⁴ Do 20. září, kdy major Noga podával další zprávu, bylo vyslechnuto celkem 15 svědků, až na jednu výjimku vesměs zaměstnanců už reorganizovaného ústavu. Bylo příznačné, že jako svědkové nebyly povolány osoby, proti nimž bylo později vzneseno obvinění. Z vedení výslechů svědků vyplývá, že existovala zákulisní reže, ve spisech nezachycená: od počátku věděli, koho vyberou za hlavní viníky.

Major Noga sdělil nakonec 24. února 1971 prokuratuře České socialistické republiky předběžný výsledek vyšetřování, v němž uzavíral, že byla „vyslechnuta řada svědků, kteří se ve své podstatě shodují v tom, že za skladbu, vydání a distribuci uvedené publikace nesou plnou zodpovědnost dr. Vilém Prečan, dr. Milan Štáhal a Viktorie Čečková“, a oznámil, že 2. března 1971 bude proti této trojici zahájeno trestní stíhání na svobodě.

Vzhledem k onemocnění dr. Štáhala došlo k dalšímu odkladu a k prodloužení vyšetřovací lhůty, takže trestní stíhání proti jmenovaným třem osobám bylo zahájeno až 20. dubna 1971. Obvinění kvalifikovalo údajnou trestnou činnost jako pobuřování podle par. 100 trestního zákona, přičemž v průběhu pozdějšího vyšetřování byl z obvinění vynechán pasus o pobuřování proti socialistickému společenskému a státnímu zřízení republiky; nejvyšší sazba odnětí svobody tři léta.

Vyšetřovatel posléze zastavil – 30. června 1971 – trestní stíhání proti Viktorii Čečkové, takže zbyli pouze dva obvinění. Začátkem srpna byl zpracován trestní spis proti PhDr. Milanu Štáhalovi a spol., v polovině srpna 1971 bylo vyšetřování formálně ukončeno takzvaným seznamováním s výsledky vyšetřování. Všechny návrhy obviněných a obhájců, předložené při této příležitosti, byly zamítnuty jako bezdůvodné.

K procesu nedošlo. Údajná trestná činnost obou obviněných byla v roce 1973 překvalifikována na podvracení republiky podle par. 98, kde byla nejvyšší trestní sazba až deset let ztráty svobody. Pro mě

⁴ Tímto svědkem byl dr. Jurij Křížek. (Pozn. autora z prosince 1993.)

skončilo trestní stíhání *via facti* okamžikem vystěhování z Československa v červenci 1976. Trestní stíhání proti dr. Milanu Otáhalovi bylo zastaveno až v roce 1980.

Kolega Otáhal nadiktoval do protokolu 6. srpna 1971 své *ceterum autem censeo* jako už předtím mnohokrát v průběhu vyšetřování: „O vydání publikace bylo rozhodnuto podle běžných zásad platných při vydávání vědecko-dokumentačních materiálů. Byl jsem a jsem dosud přesvědčen, že tato publikace nezakládá skutkovou podstatu trestného činu.“

Sám jsem tehdy napsal – 24. srpna 1971 – po seznámení s trestním spisem dopis Gustávu Husákoví, pro řadu osobních důvodů právě jemu. ● chystaném procesu jsem uvedl toto (překládám ze slovenštiny, v níž jsem dopis koncipoval): „Až se tedy bude konat soud, bude souzena kniha dokumentů, sestavených nahrubo, ale nezfalšovaných, budou souzena fakta, která jsme tehdy znali a k nimž jsme měli tehdy přístup. Budou souzeni historikové za to, že plnili, co jim přikazovala jejich profesionální povinnost.“

Pokud jde o mne, budu se hájit až do konce, tak jako jsem začal, a v souladu se svým přesvědčením (...) Kromě pravidel trestního stíhání za „pobuřování“ existují i pravidla, která pro sebe považuji za závazná jako historik, k nimž jsem se dopracoval, zejména od roku 1963, a jejichž oprávněnost budu hájit, i když snad nebudou v souladu s představami prokurátora a soudců (...) Nepůjdu cestou těch svědků, kteří ze strachu, ze zbabělosti, ze zlé vůle, z kariérismu, prospěchářství a politického oportunistu „ztratili paměť“, všelico si povymýšleli nebo zapomněli na svědomí (někteří z nich ho měli). Ale nepoženu nikoho k zodpovědnosti za křivou výpověď. Existuje dost písemných dokumentů od září 1968 do konce roku 1969, od Historického ústavu až po vládu, o něž se může obhajoba opřít.“

Celý příběh *Černé knihy* by se dal zobecnit jako příklad postoje a jednání jedné ze součástí občanské společnosti ve státě, jehož totalitní struktura sovětského typu byla v hluboké krizi. Autoři-sestavovatelé knihy působili v oficiálních strukturách, šlo o oficiální publikaci Akademie věd pořizovanou za státní peníze; publikace byla legálně rozšiřována z oficiální instituce jiným oficiálním institucím. Autoři obhajovali legalitu a legitimitu svého počínání poukazem na právo na vědeckou svobodu a na publikaci výsledků své práce; do krajnosti bránili všechny institucionální možnosti v rámci daného establishmentu, jichž užívali podle svého profesionálního a občanského svědomí. Možná je

to však příliš abstraktní. Poučení z příběhu o Černé knize se dá vyjádřit i jinak.

Ještě před odjezdem z Československa v létě roku 1976 jsem náhodou potkal na ulici jednoho z kolegů, který pro dokumentaci udělal kus práce: jako svědek se při výslechu zachoval nestatečně a nyní se mi chtěl omlouvat. Řekl jsem mu tehdy: Má-li člověk hodně velké štěstí, jednou za život se mu dostane příležitosti podílet se na něčem, co ho přerůstá a co ho přetrvává. Zřící se toho je totéž, jako když Petr zapřel Krista. Nemám ti nic za zlé, je mi tě jen líto, protože ses zřekl možná toho nejlepššího ve svém životě.

Neřekl bych to dnes jinak.

Poznámka autora z prosince 1993:

Kauza Černé knihy měla v roce 1990 kupodivu pokračování. V prosinci onoho roku mi byl doručen přípis rehabilitačního odboru Generální prokuratury České republiky ze 7.12.1990 (VII Pz 683/90) o tom, že trestní stíhání proti mně v dané věci bylo 30.11.1990 s konečnou platností zastaveno. V odůvodnění se uváděly skutečnosti, které byly pro mě nové. Nejpodstatnější novinkou bylo to, že v březnu 1972 byla proti Milanu Štáhalovi a mně podána žaloba, která pak byla za necelých šest týdnů vzata zpět. O tom jsme tehdy neměli ani potuchy. Dále jsem se dověděl, že po mém vystěhování bylo trestní řízení v mém případě pouze přerušeno. Proto se v něm muselo po mém návratu do Československa formálně pokračovat, bylo však vzápětí zastaveno s odůvodněním, že stíhaný skutek „nikdy nebyl a není trestným činem, postup byl v rozporu s trestním zákonem i trestním řádem, s čl. 28 Ústavy č. 100 ze dne 11.7.1960 ve znění pozdějších ústavních zákonů a s Všeobecnou deklarací lidských práv, jakož i s Mezinárodním paktem o občanských a politických právech uveřejněným pod vyhláškou č. 120/1976 Sb.“.

Tím však neměla kauza skončit. Později jsem byl povolán na Generální prokuraturu, abych se k věci vyjádřil jako svědek v trestním stíhání zahájeném proti JUDr. Jaroslavu Krupauerovi, který v letech 1974–1989 vykonával funkci generálního prokurátora České socialistické republiky, a nyní se vyšetřovalo, zda ve své funkci neporušil tehdy platné zákony a nemá být postaven před soud. Dal jsem tehdy svou výpověď do protokolu, na věci jsme však neměl zvlášť velký zájem, tím spíš, že všechno ostatní z mé každodenní práce bylo pro mě důležitější než tento kus minulosti. Proto jsem se také s lehkým srdcem omluvil na první určený termín k zahájení procesu s Krupauerem, který byl určen na jakési mně zcela nevyhovující datum v prosinci 1992.

Nicméně se ukázalo, že nemohu soud zcela ignorovat, a tak jsem se nakonec ocítl v jednacím sále Obvodního soudu pro Prahu 4 ve Spálené ulici v Praze, kde

bylo zahájeno hlavní líčení dne 20. ledna 1993. Byl jsem povolán jako svědek a současně jako „poškozený“, protože jeden z bodů obžaloby, podle níž měl Krupauer jako generální prokurátor ČSR porušit zákon, se týkal trestního stíhání proti Milanu Otáhalovi a mně. Jako osoba poškozená jsem měl oproti normálnímu svědkovi práva navíc: bylo mi ponecháno na vůli, zda se zúčastním celého jednání; kromě toho – jak jsem se dověděl – jsem měl právo nahlédnout do obžalovacího spisu.

Tehdy jsem ještě netušil, že tohoto práva využiju. Kdybych byl vyslechnut krátce po zahájení hlavního líčení, asi bych byl podal krátkou formální výpověď a věc by pro mě skončila. Čtení obžaloby a výpověď obžalovaného však zabraly tolik času, že moje výpověď přicházela v úvahu až pozdě odpoledne, kdy jsem měl jinou, v mých očích mnohem závažnější povinnost, a proto jsem se soudu v půl druhé odpoledne pro ten den omluvil. Pět hodin soudního přelíčení, a zejména Krupauerovo stanovisko k obžalobě a jeho reakce na výsledcích vedených předsedou senátu probudily můj osobní zájem o jeho kauzu. Hájí se tím, že plnil pouze pokyny svého nadřízeného, generálního prokurátora ČSSR, a svá rozhodnutí se pokoušel interpretovat tak, že vlastně byla disidentům na prospěch. Ke všemu mne svou výpovědí na věci osobně zainteresoval a přiměl mě k tomu, že jsem se jí začal zabývat více, než jsem měl původně v úmyslu; řekl totiž něco, co se dotklo mé cti a pobouřilo mě.

Ve snaze bagatelizovat skutečnost, že v rozporu se zákonem v roce 1976 zpětně sankcionoval překvalifikování trestného činu, který byl v původním znění obvinění ze zákona amnestován už v únoru 1973, pokusil se Krupauer očerňovat mě a němít ze mne chráněnce režimu; uvedl totiž, že moje někdejší styky s G. Husákem v době, kdy byl Husák vědeckým pracovníkem Slovenské akademie věd a já jsem se s ním stýkal jako historik, zaručovaly mou beztrestnost v kauze *Černá kniha*.

Přelíčení bylo odročeno na 17. února 1993; byl jsem rozhodnut připravit se na svou výpověď studiem spisů, abych si také pro sebe ujasnil, jak to vlastně bylo s žalobou z roku 1972 a proč byla záhy po podání vzata zpět. Nakonec sice nebylo času příliš mnoho, dvě krátká dopoledne těsně před termínem líčení, nicméně se mi podařilo ve věci se vyznat, takže jsem si mohl připravit vlastní expozé k příslušnému bodu obžaloby. Soud mi dal slovo a předseda mi na výslovný dotaz potvrdil, že mám právo nejen odpovídat na otázky, ale uvádět skutečnosti, jež by přispěly k objasnění případu, a podílet se tak na dokazovacím řízení. Této možnosti jsem plně využil a přednesl jsem asi půlhodinový výklad. Krupauera to pak vedlo ke konstatování, že postup soudu byl neregulérní: dokládá, že okolností, že jsem jako poškozený měl právo nahlížet do spisů, byl zmařen smysl mé výpovědi jako svědka.

Nejde mi teď o mou výpověď jako celek, třebaže možná maloučko přispěla k tomu, že Krupauer byl v tomto bodě, jediném z pěti bodů obžaloby, uznán

vinným a odsouzen (trest mu pak byl tak jako tak zmíněn na podmíněný). V dalším chci jen co nejstručněji uvést, co nového jsem se dověděl ze studia spisu 6 T 82/92 oproti podkladům, jež jsem měl k dispozici v době dokončování *Předběžné dokumentární zprávy o Černé knize*.

Byla to především hojná spisová korespondence Generální prokuratury ČSSR z prvních měsíců roku 1972. Byl připraven návrh obžaloby v trestní věci proti „PhDr. Milanu Otáhalovi a spol.“, který dostal s datem 12. ledna 1972 k posouzení a ke schválení zamýšleného postupu tehdejší l. náměstek generálního prokurátora ČSSR dr. J. Krupauer. Ten vyslovil souhlas s navrhovanými opatřeními a podepsal koncept informace pro 14. oddělení ÚV KSČ. V ní bylo věnováno hodně místa obavám, že připravovaný soudní proces vyvolá nežádoucí pozornost západního tisku. Zejména se poukazovalo na to, že při domovní prohlídce u dr. Jana Tesaře v listopadu 1971 byl nalezen koncept dopisu adresovaný „čelnému poulnorovému emigrantu“ historiku dr. Radomíru Lužovi, v němž Jan Tesař „vyzýval k organizování kampaně proti ČSSR po nařizení hlavního líčení proti PhDr. Milanu Otáhalovi a spol.“. Přijetí dopisu prý Luža šifrovanou formou potvrdil. Přesto všichni zúčastnění na přípravě procesu a podání žaloby trvali, pouze doporučovali, jaká mají být učiněna opatření, aby „do jednací síně neměly přístup nepovolené osoby“.

Pokud k vypracování obžaloby byl vydán 18. února a obžaloba samotná – podaná obvodním prokurátorem pro Prahu I na M. Otáhalu a V. Prečana – nesla datum 6. března 1972. Byla zaslána Obvodnímu soudu na Praze I; dostal ji k nahlédnutí také dr. Krupauer a parafoval ji 18.4.1972. Mezitím však došlo už 14. dubna 1972 k obratu: vedoucí speciálního odboru Generální prokuratury ČSSR uložil podle pokynu generálního prokurátora O. Dolejšího prokurátorovi speciálního odboru Generální prokuratury ČSR, aby neprodleně „...ve věci II/4 GPt 05/72 – obviněný Dr. Milan Otáhal a spol.“ – dal okamžitě prostřednictvím městského prokurátora v Praze obvodnímu prokurátorovi pro Prahu I pokyn ke zpětvzetí obžaloby a spis ponechal... v trezoru“.

Z citovaného záznamu, datovaného 14.4.1972, dále vyplývalo, že podobně se postupovalo v několika dalších politických kauzách: okamžitě se stahovala žaloba proti Ing. Karlu Bočkoví (byl v srpnu 1968 generální ředitel uranových dolů, později byl trestně stíhán, leč z vazby se mu podařilo uprchnout) a spis obviněného Lučka Pachmana (byl ve vazbě) měl být ponechán v trezoru. Naproti tomu se mělo beze změny pokračovat v přípravě soudního řízení v trestní věci proti Janu Šabatovi a spol. a ve vyšetřování proti MUDr. Milanu Šilhanovi, který byl spolu se skupinou obviněných také ve vazbě.

Ve spisech však není žádný přímý doklad o tom, proč k takovému rozhodnutí došlo. Až v dopise Generální prokuratury ČSSR z 12.8.1976 adresovaném Kanceláři prezidenta republiky (šlo o to, jak odpovědět M. Otáhalovi na jeho opakovanou stížnost, proč nebyla v daném případě uplatněna amnestie z února 1973)

nalezneme pasáž, jež po mém soudu zaměřuje další pátrání po příčinách dvou protichůdných rozhodnutí – z července 1970 a z dubna 1972 – správným směrem. Psalo se tu: „S ohledem na složitou situaci v mezinárodním dělnickém hnutí a pro okolností stojící mimo vliv orgánů trestního řízení bylo k zahájení trestního stíhání přikročeno až v červenci 1970 po upozorněních v tisku a obvinění pro trestný čin pobuřování bylo vzneseno až v dubnu 1971. Výše naznačené okolnosti bránily a dosud brání meritornímu vyřízení věci.“

V materiálech z bývalého archivu ústředního výboru KSČ se jednou možná najdou záznamy, na jejichž podkladě se zjistí nade vše pochybnost, jak došlo k rozhodnutí ze 14. dubna 1972, snad dokonce vyjdou najevo i skutečnosti o jednání v té věci se sovětskými místy. Při soudním jednání 17. února 1993 jsem uvedl, že zatím považuji za klíč k odpovědi komuniké ze 17. února 1972 o zasedání politbyra Komunistické strany Francie (FKS) uveřejněné v deníku *L'Humanité* (zpráva o něm byla zveřejněna svého času v časopise *Svědectví*, roč. XI, čís. 43 z roku 1972). Politické byro FKS informovalo o výsledcích jednání svého člena R. Leroye v Praze, kde byl přijat 11. února 1972 G. Husákem. Klíčová věta zní: „Na otázku týkající se právě probíhajících zatčení nám soudruh Husák odpověděl, že v Československu nebyl a nebude nikdo zatčen ani souzen za politickou aktivitu v letech 1968–9, že v Československu lidé nebudou zatýkáni pro své politické názory a že socialistická zákonost bude přísně respektována.“ (Citováno podle *Svědectví*.)

Rozhodnutí ze 14. dubna 1972 se zdají odpovídat danému vzorci: Močkův případ, kauza *Černé knihy* a Pachmanovo stíhání souvisely s událostmi zmiňovaných let, proto měly být uloženy k ledu. Zato případ Jana Šabaty a druhů, který se týkal informačního letáku občanům před volbami na podzim 1971, a také stíhání lékaře Šilhana, navazující na aktivity po roce 1969, do výše uvedené kategorie nepatřily a měly být dovedeny do hořkého konce, což se vynesením soudních rozsudků v létě 1972 stalo

U kauzy *Černé knihy* příslušné orgány nevěnovaly včas dostatečnou pozornost důsledkům prezidentské amnestie z února 1973, jež automaticky zahrnovala trestné činy takzvaného pobuřování podle par. 100 trestního zákona. A tak se dostaly do situace pro ně nemilé v okamžiku, kdy obvinění Štáhal a Prečan požádali o písemný doklad o tom, že trestní řízení proti nim bylo zastaveno.

● tom poskytuje soudní spis J. Krupauera bohaté doklady. Jisté je, že už koncem srpna 1973 byl na Generální prokuratuře ČSR zpracován rozbor v dané věci, z něhož jednoznačně vyplývalo: „Vztahuje se tedy na trestnou činnost obou obviněných ustanovení článku III. rozhodnutí prezidenta republiky ze dne 23.2. 1973 o amnestii.“ (Na tento rozbor se odvolávalo o pět let později i stanovisko městské prokuratury v Praze ze srpna 1979, když konstatovalo, že opatření Generální prokuratury ČSR z 18.4.1974 o změně kvalifikace daného trestného činu na podvracení republiky nebylo namístě.)

Přesto dal v září 1972 vedoucí odborní dr. Fišer pokyn, že se v dané věci neučíní žádné opatření, a v lednu 1973 byla věc dále odložena s odůvodněním, že „nejsou prozatím podmínky ke konečnému rozhodnutí“. V okamžiku, kdy přišla žádost od mého obhájce dr. G. Bystrého o „písemné vyhotovení usnesení o tom, že trestní stíhání bylo zastaveno“, datovaná 14.3.1974, musela ovšem prokuratura jednat. Rozhodování bylo takové, jaké bylo: odmítnutí argumentace o amnestování a překvalifikování trestného činu, jež odporovalo platným zákonným ustanovením; toto rozhodnutí bylo datováno 18.4.1974. V té době byl už J. Krupauer generálním prokurátorem ČSR.

Nicméně osudným se mu stal až jeho souhlas se stanoviskem vypracovaným referentem dr. Krátkým 5.3.1976; stanovisko bylo vyprovokováno další stížností neústupného Milana Otáhalo. V uvedeném spisu byla překvalifikace trestného činu označena za zákonnou; tvrdilo se tu mimo jiné, že „případná změna v právní kvalifikaci není vyloučena ani po vydání rozhodnutí o amnestii“. Jaroslav Krupauer v předtištěné rubrice „Generální prokurátor“ rukou připsal, že se stanoviskem souhlasí, a přičinil svou parafu s datem 9/3 [1976]. ● sedmáct let později byl za to bývalý generální prokurátor České socialistické republiky podmíněně odsouzen k 18 měsícům vězení.